

ULTIMA ESPERANZA BOOKS

Jan Olov Nilsson

SCHOLMÄSTAREN

Han trampade genom snön med byltet i famnen, men varifrån han kom gick inte att förstå. Det skulle senare löpa prat över bygden, att han själv lagat till pojken en natt uppe på Atikullen, att han hade formler och kunskap om sånt. Tokprat. Det är klart att där fanns en livmoder. En jänta som gav en oäkting liv och pliktade med sitt eget.

Del 1

Trollungen

Nu går Matthes med väldiga kliv i ett vitt mörker. Det lever och skriker inne i blångarnsfilten. Det hörs att där finns kraft. Det ligger en grå stuga lite längre fram och det flämtar i ett fönster. Det är alldeles tydligt att det är dit han är på väg. Han försvinner en stund i granskogen som äter resterna av ljuset, men nu är han framme vid dörrn. Han vräker upp den och störtar in. Han har bråttom. Byltet har bråttom.

Karln som sitter vid rökugnen och matar in ved hinner inte förstå vad som händer innan Matthes är framme mitt på golvet.

– Nu får Karin hjälpa, ropar han genom byltets vrål, och Karin, hon som födde en flicka för bara två dagar sen, hon tvekar en stund, men stoppar sen in pojken under särken och allting stillnar.

– Då går an så långt Kjersti vakner opp, säger hon.

– Du har fäl två pattar, säger Matthes som sjunkit ihop på en stol. Det bestämda över honom har falnat något, och händerna darrar när han famlar efter kritpipan och tobakspungen.

Han som är husbonn på torpet och heter Pär ställer fram en sup och sätter sig.

– Du får nock berätta nu Mattis.

Det är inte stort de får ur honom. Han talade om ett varsel. Att allt inte stått rätt till. Att han måste gå och se efter. Nu ska han sörja för pojken. Han vet att pigan Lisa Där Fram i Mängen igår mistat sin veckogamla. Han ska skicka bud efter henne redan i natt.

– Jag ska sörja för pojken, säger han och sträcker nu något på den långa ryggen. Det mörkbruna håret rinner ner mot axlarna som i strömvirvlar. Ögonen är himmelsblå, näsan rak, kindknotorna höga och den veckogamla skäggstubben förstärker intrycket av kraft. Ändå ser han skör ut där han sitter i det magra fladdrande skenet från talgljuset.

Året den gången var 1767 och Matthes Josephsson Norilainen var tjugoett år fyllda. Det kan ha varit i november. Eller lite senare. Nu

är det i alla fall senare och pojken ligger brännhet och kvider.

Matthes syster Brita sitter där med en trasa som hon doppar i kallvatten och försöker badda och fukta hans läppar, men den lille kastar huvet fram och åter och vill komma undan. Han försöker skrika men det enda som hörs är ett gurglande.

Brita ser åt amman Lisa.

– Ska du int försök igen Lisa!

– Dä löner int. Han suger int.

Då går Matthes fram till ett skåp på kammarn och tar fram en näverask. Han ber kvinnfolken gå, och så lyfter han av björklocket till asken och plockar ur en benbit som vilar på en bädd av vitmossa. Han för den grå benstumpen fram och åter över barnet under ett entonigt nynnande.

Det är så han gör.

På undersidan av locket till näverasken är inbränt ett årtal.

1682.

Det är samma gård. En naken kropp ligger likstel på ett par plankor i rian. Där ligger han som grundlade ätten, som vandrade från Savolaks och svedjade sig ett hemman så oändligt långt bort, i en helt annan del av det rike de sa att han hörde till. Juusi Hämäläinen väntade i över nittio år med att dö, men nu ligger han där och blir tvättad och smord av sin dotter Kajsa.

Men innan hon sveper honom hämtar hon ullsaxen, och så bryter hon höger långfinger rätt upp och klipper så långt ner hon kan. Det krävs nog styrka att göra sådant. Hon är krum och ser inte så stark ut. Kanske är det viljan som sitter där i nyporna. Hon tar sen fingret och går ett stycke upp i skogen och stoppar in det i en myrstack.

Redan när Matthes Josephsson lägger tillbaka sin farfars morfars långfinger i näverasken hörs det ett gallskrick från pojken. Matthes går ut till pigan med bröstmjölken och säger att det nog går an att prova igen.

Matthes gav pojken namnet Matthes. Så där gick de nu Där Nol i Tiskaretjärn. Den gamle Joseph Matthesson. Sonen Matthes Josephsson och sonsonen Matthes Matthesson, som en syntes av dessa båda fäder och alla fäder dessförinnan ända sen Ilmatar födde Väinämöinen.

Jo, Lill-Matthes gick fast han nog inte borde ha gjort det. Han var bara sju månader gammal när han en dag satt vid spiselmuren och hittade en krok. Den reste han sig vid och gick sen därifrån.

Ungefär samtidigt stockade sig mjölken för bröstpigian och sen försvann den helt och hållet. Men pojken hade nävar han kunde stoppa ner i grötträget, så näring fick han ändå. Han åt gröten och betraktade världen och fann att den var värd att försöka begripa sig på.

En dag när han var alldeles för liten att säga något alls tittade han på sin far och sa *Isä*.

Han upprepade det flera gånger. *Iiissäää. Iiissäääää*. Det var tillräckligt klart och tydligt för att mjölkpigian som satt vid härden och åt skulle ta det med sig ut i världen.

Istället för småbarnsjoller hade det kommit ett Far ur truten på den lille i Tiskaretjärn.

Hon hade hört det själv, och med sådant trollskap inpå tordes hon inte bli kvar på gården.

Det var så pratet började löpa. In och ut ur vartenda porte på skogen. Det letade sig ner till svenskdalen, och det sades att det på finnskogen fanns ett gossebarn som inte kan ha varit av kvinna född. När det nådde prästbolet sades det att gossen hade rest sig upp ur vaggan och börjat gå och tala som en vuxen karl.

Prästen Bengt Uddmark kom på en svart valack, och som han själv var lika svart från hatt till stövlar gick det inte att skilja häst från pastor förrän djuret bands vid en apel och Uddmark gick in Där Nol.

Det stod en piga i köket som neg och sa att husbonn är på gärdena och pastorn kan få en skopa mjölk och sitta på kammarn och vänta eller gå ut och leta opp han.

Prästen gick ut.

Uddmark börjar svettas där han nu går omkring i Tiskaretjärn och letar efter Matthes och Matthes. Det finns det ingen anledning till, för sommaren är sur och kall, men prästen anfäktas av sina egna demoner, så väldigt mycket tyngre än långrocken som stramar över omfånget, och så ryggar han inför mötet med Matthes Josephsson.

Det är ju egentligen bara en pojk. Några och tjugo. Inte mer. Men han kommer till kyrkan och begär Herrens Heliga Nattvard utan tvekan och åthävor. I husförhören kan han sin katekes utan och innan, och vilken text man än lägger under hans ögon läser han klart och stadigt och kan utan vidare redogöra för vad han nyss läst upp.

En sådan person hade Uddmark inte väntat sig träffa på finnskogen. Han var barnfödd i socknen och hyste den mening om finnarna som *tröga, vårdslösa och liknöjda i arbete och levnadssätt* som var rådande i svenskbygden.

Men det han såg där han stegade omkring var en större och mera välskött gård och med långt fler kreatur än något hemman på svenskbygden. Och när han en gång frågat Matthes hur han lärt sig läsa så väl fick han svaret att det var av far som lärt av sin far som lärt av sin far.

Men vad prästen hört och förstätt var att inte bara bokstäverna gått i arv. Att Matthes var en av dessa trollfinnar. Att han kunde rista i trädens stammar och åsamka olycka för den som blev avbildad. Vilket var ett djävulens verk och påfund och stämde illa med den pojke som började knäna inför Herren.

All denna komplexitet, dessa motsägelser, gör Bengt Uddmark osäker och förminskad, hur svart och ståtlig han än synes där han spatserar, och med blicken söker något mänskligt mellan fåhus och vallar.

Han hittar dem vid gärgårn till fallet ner mot tjärnen, och prästen mumlar Heliga Guds Moder när han tar in synen.

Matthes står med en slägga och driver ner störrar. Alldeles intill står en figur som är obetydligt högre än den andres stövlar. Han har en hög med vidjeband framför sig, står med ett i handen och ger till sin far. En så liten människa som står på två ben har Bengt

Uddmark aldrig till förne sett, och ska aldrig dess like komma att se igen. En som dessutom tycks uträtta någon slags nytta.

Nu trampar prästen kring bland orden. Han talar om rågen, han prövar med kornet, med vallen, med kriterterna. Men han kommer inte fram. Den lille står stadigt i sina docklika näverskor och betraktar honom oavvänt med stora stålgrå ögon. Uddmark väjer med blicken och får till slut ut det.

– Matthes kanske vet att då talas om pojken på byn.

– Å va ä då pastorn då fått höra?

– Att han ... att det är mot Skaparens ordning...

Uddmark trevar och tvekar och letar efter bokstäver att sätta ihop. Han känner sig alldeles blank i hjärnan och kinderna hettar.

– Jag känner ju Matthes som en gudfruktig man. Han har väl inte hitta på nära spökerier mä pojken?

Nu spänns muskler på Matthes hals och käkar. Hans händer som under hela språkandet bundit vidje runt störrarna stillnar, och han vänder sig sakta mot han som är svart och heter Uddmark.

– Å jag känner ju pastorn som en klok karl, så om då sista va ett spørsmål så har jag aldrig hört då ställas.

– Förstå mej rätt å riktigt Matthes. Jag vet ju att mor hans ä dö å alla sôstrarna nu gifta var å en på sitt, å utan kvinnfolk kan då vara vanskligt att ha skötslen mä en så liten, å mä gammelfar som ska ha sitt, jag menar, pigor de komma å gå å inte mycket ä då att sätta liten till...

Nu känner prästen hur han svamlar. Han tystnar och sväljer och ser ner på den lille som med vidjeband i sina minimala händer nyfiket betraktar den som för tillfället talar.

– Om pastorn nu har frambragt då han kommit för kan han gå in te Gertrud å få en skopa sötmjök innan han rider hem. Då skulle göra pastorn gött.

Matthes återgår till reparationen av sin gärsgård, och det ska dröja mer än två år innan han sätter sin fot i Gräsmarks kyrka. Då låg Bengt Uddmark som självspilling i ovidg mull på kyrkans norra sida.

Uddmark fick sitt anlete inristat i en lönn i Storhagen i Tiskare-tjärn, men vilket samband denna Matthes Josephssons mieskuva hade med prästens intagande av en ansenlig mängd arsenik, det hör till det som ingen kan veta.

*

Den vintern pojken fyllde fyra år hittade Matthes på att lära honom bokstäverna. Han ritade redan sitt namn i sandbänken, så det var inte mer än rätt att han fick veta att det fanns fler tecken än de som stavades till Matthes att begripa sig på.

Men att sen också kunna läsa i bok var enligt fadern inte tillräckligt. Man måste även förstå hur världen var beskaffad, och framför allt hur den var skapad. Därför begynte Matthes Josephsson där i Tiskareträsk under mörka vinteraftnar att berätta om Tillblivelsen.

Han förklarade det som så att det fanns två Skapare, men de hörde inte till samma berättelse och fick inte blandas samman. Gudinnan hör till vårt folk, sa han, och hon hör hemma här på skogen och henne nämner vi inte för andra. Den andre är den Gud vi kallar Jumala och som kyrkan predikar om, och den har vi att hålla oss till utanför vår egen kammare.

Så berättade Matthes på sina fäders språk.

För väldigt länge sen fanns det i världen bara luft och vatten. Inga träd eller hus eller kor eller människor. Bara luft och ett vatten som kallades hav. Luften hade en dotter som hette Ilmatar som är vår Gudinna och som svävade över allt vatten. Men hon kände sig väldigt ensam så en dag förenade sig hon med havet för att få ett barn.

I sjuhundra år blev Ilmatar kvar i havet och väntade på att föda sitt barn. Då hade någonstans en anka blivit till och hon kom nu flygande och letade efter en turva där hon kunde lägga sina ägg. Hon hittade Gudinnans knä som stack upp ur vattnet, och där värpte ankan sju ägg, sex av guld och ett av järn.

Fågeln satte sig nu att ruva äggen som låg på Ilmatars knä, men det blev varmt av allt ruvande och Gudinnan satt obehövligt så hon flyttade på sig och alla äggen föll ner i vattnet och gick sönder.

Men Ilmatar fann på råd. Av skalen skapade hon nu himmel och jord, av en äggula gjorde hon solen och av vitan månen och stjärnorna. Ibland stampade hon med foten på havets botten och gjorde stora djup, ibland sköt hon med händerna framför sig och gjorde klippor, uddar, sand och stenar. När hon så format hav och berg och myrar och dalar och hedar i nio år födde hon barnet hon bar. Det var Väinämöinen, den första människan på jorden.

– Luften var hans mor och havet var hans far och av honom är vi alla komna, förklarade Matthes för sin son på samma vis som han själv fått det berättat för sig.

Han berättade senare också om den skapelse som finns i första mosebok och om Adam och Eva och Kain och Abel, men de bilder Lill-Matthes gjorde åt sig efter alla historier föreställde alla ankan som ruvade på Ilmatars knä, och som var märkvärdigt lik de brunspräckliga hönor som sprang omkring hemma på tunet.

ett soldattorp i svenskbygden några år senare ligger en man över slagbordet i bar överkropp med ansiktet begravt i armarna. Den blottade ryggen är ett landskap av hedar och myrar om senhösten. Det är de stora grå skrumpna öarna som flickan koncentrerat bearbetar. Hon tar upp ett par fingersbredder i taget av gröten hon har i träget och gnider in i det torra skinnet.

Det är hennes mor som gjort mixturen: några blad av fingerborgsblomma och hjärtans fröjd som hon smulat ner i kornmjöl och vatten. Det hjälper inte. Men det är ändå något som görs.

Flickan heter Marit Elofsdotter och har nyss begått sin första nattvard. Det är yngsta jäntan i soldatbostället på rote nummer 17 i Nord Västerrottna i Gräsmarks socken. Hon ska snart ut på piggtjänst men än är hon kvar hemma och kan pyssla om sin far.

Den indelte soldaten Elof Jonsson Rättman har begärt avsked från Wermelands regemente efter 36 år och måste nu hitta ett nytt torp där han kan sluta sina dagar. Roten har gett honom året på sig och det var väl inte säkert att han skulle hinna. Livet rann så sakteliga ur honom. Det rann där bak, och hade så gjort sen han kom hem från Pommern för tio år sen. Det rev och slet i buken och kroppen blev allt tunnare.

– Fyra ting fick jag med mej från det förbannade kriget, brukade Elof Jonsson säga. Potäterna var en välsignelse, men maran, bukrevan och spetälskan hade jag kunnat vara förutan.

Det var förstås regementsläkarn som ställt ut diagnosen. Elof hade börjat tappa känslan i fingrarna och upptäckt fläckar på lären där han kunde sticka in en spik utan att känna ett endaste dugg. Sen fann hans Gertrud att hela ryggen var full av sådana fläckar.

– Rättman har fått spetälskan, sa regementsläkarn.

– Spetälskan! Var i all världen har jag fått den?

– Den har Rättman fått i Pommern. Den kan lura i många år innan den kommer fram. Och nu har den kommit fram.

Inte hjälpte gröten mot spetälskan, men Elof njöt av dotterns lena händer på ryggen. Till skillnad från Gertruds valkiga nävar. Men snart nog skulle Marit få pighänder hon med. Fast det hon sagt när hon kommit hem sen hon träffat den där Matthes i Tiskaretjärn, det var att han sport om hon var språksam av sig.

– Han vill att jag ska prata mä pöjken så snart han ä inôm hörhåll. Han fråga inte ens etter annat jag kunde.

Så hade hon sagt, och Gertrud Jönsdotter känner olust i bröstet när hon tänker hur dottern nu skulle upp på finnskogen och passa på den där trollungen.

– Di säger att han ä mot Guds ordning. Han kan gi dej olycka.

Men då reser Elof upp sitt huvud från bordet.

– Dä ä nock mer ordning på den pöjken än på Gud.

– Elof! Häda inte!

Och så var de där igen. Som så många gånger förr.

Elof hade tappat bort sin Gud i Pommern och han hade inte återfunnit honom. Bara att Gud kunde tillåta så mycket död och lidande och elände på en gång kunde så tvivel i vem som helst, men det var framförallt en händelse som fick Elof att helt tappa tron.

Elof Jonsson Rättman var grenadjär under pommernkriget. Han sprang i främsta ledet och kastade handgranater, järnkulor fyllda med krut som skulle spränga preussiska mannar och hästar i luften och skapa allmän förvirring. Vid Elofs sida fanns alltid hans kamrat som kallades Kihl för han kom från Kihls socken.

Elof menade att Kihl var den mest godhjärtade människa som någonsin klätts i uniform. När Elof själv en gång i en visthusbod i Anklam hade hittat ett par goda korvar smugglade han in dem i sina kläder och åt upp dem själv när ingen såg. När Kihl lite senare, när de varit utan mat i flera dagar, kom över ett bröd delade han det lika och rättvist med andra. Blev någon skadad fanns Kihl strax där vid hans sida för att hjälpa och lindra. När de under sina eviga marscher sökte nattläger såg alltid Kihl till att den som mest behövde fick bästa platsen.

1760, när kriget pågått i tre år, skulle kompaniet för tredje eller fjärde gången försöka inta Usedom och Rättman och Kihl fanns som vanligt i frontlinjen. Men i samma stund som Elof fått fyr på stubinen och kastat iväg sin kula exploderade hela världen. Allting blev vitt och Elof hann under tiden han flög bakåt tänka att nu

hade han sprängt sig själv i luften. När han sen insåg att han faktiskt levde och kunde röra på sig drog han handen över ansiktet där något vått och klibbigt tycktes ha häftat, och då bröt Elof samman.

Han hade varit med vid tillräckligt många grisslakter för att känna igen tarmar, och det var inte hans egna, det var Kihls tarmar som hängde runt hans ståtliga spetsiga mössa och det var i stort det som återstod av kamraten.

Där och då tappade Elof Jonsson bort sin Gud. Om han själv som vanlig simpel människa tilläts leva vidare och Den Gode vid hans sida förintades, då fanns det heller ingen gud som vakade och styrde och ställde. Om detta blev han också ständigt påmind när maran red honom på nätterna och han vaknade skrikande och fåktande för att få bort tarmarna ur sitt ansikte.

Nu säger Marit att far nog ändå har rätt.

– Han Lill-Matthes ä fäl sôm vicken pøjken som helst, fast han sitter förstås heller å läser i bok än driver gäck mä pigera.

– Dä ä fäl ända för märkvärdigt att den där karln inte blitt gifter. Ensammen mä pøjken i va ä dä, tie år. Ä dä nô fel pån? undrar Gertrud. Ä han lytter?

– Åh. Nej. Han ä allt redig och grann, svarar Marit och rodnar djupt.

Matthes Matthesson hade hastat som en vårbäck med alla sina färdigheter, men när det gällde själva växten gjorde han sig ingen brådska. Han hade vid tio års ålder visserligen växt förbi far sins stövlar, men nådde inte mer än strax över bältet.

Om just detta gör sig fadern inga bekymmer; somt sköter naturen och somt får man sköta själv, det var den fördelning av arbete och ansvar som gällde alla och överallt. Och på Matthes Josephssons ansvar låg pojkens utbildning.

Han ägde en gammal finsk psalmbok, en *vanha virsikirja* med 141 psalmer, predikotexter och en evig kalender, som dock utgick från den av skapelseberättelserna Lill-Matthes inte fäste så stor lit till och därför inte ansåg särskilt användbar.

Där fanns också i huset Luthers lilla katekes på svenska och båda dessa böcker läste gossen utan andra hinder än att sidorna var tunna som sländevingar, och tålde inte fingrar som varit i gröt eller aska. Därav kom sig att han tvagade händerna oftare än någon ens hört talas om.

Det var nog så att Matthes Josephsson hade planer för sin son. Hur det skulle gå till hade han ännu inget begrepp om, men klart var att pojken på något vis skulle till Carlstad på skola. Fast ett besvär fanns det som måste kommas till rätta med. När Lill-Matthes talade svenska så rann orden dåligt ur munnen. Han hackade som ett vagnshjul över en torrlagd bäckfära.

Matthes själv talade visserligen utmärkt, det gick knappt att skilja hans värmländska från en dalbondes, men som han en gång förklarar för den nye prästen Allster, att om han skulle språka på svenska med pojken skulle han kännas främmande, och inte ville han ha en son som var främmande.

Det det var därför han bestämde sig för att städsla en svenskjanta som lekpiga.

Fast när Marit Elofsdotter står i dörrn Där Nol med sitt knyte under armen tror hon sig göra det som den nya kökspigan. Gertrud Andersdotter från Bjurbäcken i Mangskog visste att flickungen skulle komma.

Det var hon som var den gamla kökspigan, och hade varit det så länge att det nästan inte gick att föreställa sig köket Där Nol utan Gertrud. Inte hade hon heller några planer på att sluta. En bättre pigtjänst kunde hon aldrig hitta. Numera var det bara hon och mattisarna i hushållet. De två mjölkpigorna och drängen hade hon i gröten bara efter morgonmjölkningen, de hörde hemma i granngården Där Sö. Det var släkten, norilainar.

Men hur fördelningen av de 28 kritterna såg ut mellan Matthes och hans sväger hade hon aldrig lyckats begripa, och heller inte ansträngt sig för att göra det.

Det var i alla fall hon, Gertrud, som fördelade mjölken, och det var hon som kokade vitosten och fick en liten del av förtjänsten när den sen såldes på marknaderna i Sunne och Carlstad, där hon gärna tog åt sig av talet om att godare ost fanns inte i hela Wermeland.

Men som hon nu står där över kitteln och klämmer ner rågmjöl i fiskspadet när jäntan kommer, så tänker hon hur bortom all sans och vett det ändå är att Matthes skaffat en extra piga inkom för att leka med pojken, och tanken drar ner mungiporna så hon ser ut surare än blåmjölken när Marit öppnar mun.

– Guds fre, säger Marit som hon blivit lärd att säga när hon träder in i främmande stugor, men Gertrud säger ingenting.

Marit ser sig om i köket. Hon ser det väldiga bockbordet som är soprent som vore det inte alls i bruk, hon ser fällbänken vid sydfönstret som nog är pigans logi, och skänken intill kammardörren som är belamrad av märkliga stenar, flaskor, böcker och rostiga järn. Hon ser också in i själva kammarn, men ingenstans finns någon annan människa än kvinnan vid härden.

– Jag hetter Marit Elofsdotter å då va tänkt att...

– Nok vet ja vem ho ä, hugger Gertrud av. Poika i skoken med Mattis. Ho gå på loft ho hålls.

Nu är Marit tillräckligt ung för att inte göra sig bekymmer över mottagandet, och tillräckligt klok för att begripa vad som menats fast det egentligen inte gick att förstå. Hon ser trappstegen till loftet och där går hon upp.

Det borde inte ha funnits något loft på ett gammalt pörte, men så var det heller inte längre något pörte. Joseph Mattheson, nu lagd till mullen sen flera år, hade byggt om och byggt till och byggt på och Marit finner därför innanför en plankdörr en pigkammare med väggfast säng, en stol och ett bord, och vid den åsynen slår hennes hjärta dubbelslag för ett eget rum hade hon aldrig haft.

Det ska på en gång sägas att med Gertruds ögon, och de var skarpa när det gällde flit och arbete, så gjorde inte den nya pigan i Tiskarejärn stor nytta. Hon var med när hampan skulle ryckas uppe vid kärret, och hon bar väl också sina fång ner till tjärnen när det blev rötning, och hon sprang alltid och hämtade det man bad henne om. Men aldrig allena. Först kom Marit, sen kom Lill-Matthes. Eller tvärtom. Inte för att Gertrud räknade så väl, men hon visste vad ett plus ett blev, och i detta fall, menade hon, blev det inte mer än styvt ett.

Men Matthes Josephsson var förnöjd för det var så han hade tänkt ut det. Det var inte mer än fyra-fem år mellan lillpigam och pojken, och även om hon var dubbelt så hög som han så hade hon ännu så mycket barnslighet i sig att båda kunde finna nöje i varandra. Och det gjorde de.

Lill-Matthes ben som så långt i livet ägnat sig åt jämn och sävlig lunk hade börjat springa. Han som alltid suttit lutad över de två böcker som fanns i husets ägo, eller ritade bokstäver med kolpennan på näverarket, han spratt nu omkring som vore byxorna ständigt fulla av löss.

Och med Marit var det så märkvärdigt att han blev alldeles olycklig om hon inte var strax intill. Såg han henne inte gjorde han sig bilder av den lilla fräkniga näsan, och tänkte att han kunde bygga bo i det väldiga röda håret.

Marit tyckte om den lille. Han var så olik hennes bröder som någon kunde bli. Han höll henne för att vara den som visste, och han var med på alla upptåg hon kunde hitta på. Och att hon fick piglön för att gå i barndom var så obegripligt att hon var kväll fick nypa sig i armen.

Men om det nu var så att Lill-Matthes genom henne skulle lära sig tala annat än finska, så fanns det också något han kunde lära ut.

Marit hade visserligen varit i prästförhör och admitterats till nattvardsgången, men rabblandet av budorden och hägkomsterna av

katekesen var inte samma sak som att hon kunde läsa i bok. För det kunde hon egentligen inte. Men det kunde Matthes, och när han lärde henne fick de sitta så tätt tillsammans att han önskade att hon aldrig skulle lära sig ordentligt. Inte kunde han heller avgöra om hon var trög eller kvick, för han hade väl aldrig förr lärt någon läsa och skriva och ingen jämförelse att göra.

Marits mor, soldathustrun Gertrud Jönsdotter, visste inte till sig av oro för dottern. En sådan piggtjänst som den jäntan beskrev hade ingen hört talas om, och det kunde inte vara annat än fel och orätt och skulle sluta i stor olycka för dem allihopa.

Själv vågade inte Gertrud bege sig till Tiskaretjärn, och inte skulle hon ha orkat heller för hon var barntung och det var inte långt kvar, men hon lyckades förmå äldsta dottern Kjersti som var piga i Syd Västerrottna att gå efter högmässan en ledig söndag när folket från finngården inte varit synligt på kyrkbacken.

– Du måst se etter, sa hon. Du måst se hönna di hõlls mä däbort. Kjersti var heller inte så nöbbedd som hon ville verka.

Matthes Josephsson hade väl tänkt sig livet på ett annat vis än det som blev när hans käresta lämnade honom allena med pojken. Nu var det länge sen, och även om det tagit tid att läka var det nu som det var.

Han var äldst och ämnad att ta över gården, och syskonen hade fått vad som dem tillkom och nu var det han som styrde och ställde Där Nol efter eget huvud och gottfinnande.

Det fattades helt visst ett kvinnfolk och sanningen var ju att ingen hade hållit måttet efter den natten när moran till sonen hans fått plikta med livet, och Matthes väjde inte för att den sanningen var sanning.

Det var tvärtom så att han nog blev mer nogräknad för vart år som gick, och om detta talades gärna på bygden, för äktenskap var ju ändå först och främst ett praktiskt arrangemang. Det förmodades att han bolade med pigan som ju varit där hur länge som helst, men varför de inte gifte sig gick inte att begripa.

Denna söndagsafton i juni 1777 råder en stilla frid runt bockbordet i köket Där Nol i Tiskaretjärn. Matthes sitter på ena sidan och flätar på sina skor och på den andra Lill-Matthes och Marit och tar orden ur katekesen.

Det var en sådan helg då Gertrud gått hem till Mangskog, och de på morgonen försiktigt ätit av Marits vidbrända gröt, och då Matthes ställt spörsmålet om de skulle förbereda färd till kyrkan eller om de skulle helga vilodagen.

Han fick på så vis alla att bli delaktiga i beslutet om själva helgandet, och eftersom det ändå var Guds, eller i vart fall Luthers ord som lästes i huset fick kyrkan sitt i alla fall.

När det sen går i farstun är det så lätt och försynt att ingen hör. Men när det gläntas på dörrn blir Marit alldeles förskräckt.

– Kjersti! utropar hon. Ä då far? Har han...

Kjersti Elofsdotter hade tänkt ut allt det hon skulle säga när hon kom fram, men nu finns inget av det färdigtänkta kvar, och när hon sen ser både Matthes och Matthes sitta där och betrakta henne så finner hon sig bara stå och öppna och stänga munnen utan att ett ljud kommer ut.

Som en abborre uppslängd på landbacken, och det är också som en sådan hon känner sig.

Men strax sitter de ändå fyra runt bockbordet. Kjersti hade som varje besökare Där Nol trugats på en mugg färskmjölk, och den hade hon strax druckit upp och fått mer, för något godare hade hon knappt smakat.

När skillnaden mellan surmjölken och sötmjölken avhandlats blir det tyst och de andra väntar att Kjersti ska komma med det ärende hon väl ändå har, men där blir inget sådant. Istället säger hon med ögona på Matthes handarbete.

– Så han gör sej ett par skor.

– Jo, en ska fäl ha nåt å gå i, säger han först, men fyller strax i. Jag har allt läder og, när jag viser mej för folk, men här hemma tramper jag helst i näver.

Kjersti berömmar sen sin syster för att hon lärt sig läsa så väl, och att hon till och med kan rita bokstäver som går att känna igen och uttyda.

– Så Kjersti läser å skriver og, undrar Matthes, och Kjersti känner att frågan nog är viktig, för mannen med det mörka böljande håret och de klarblå ögonen betraktar henne i det samma mer uppmärksamt än någon gång sen hon kommit. Åt en karl som fäster vikt vid en sådan förmögenhet som läskunnighet hos ett kvinnfolk kan man höja på ögonbrynen, men så är det ju också det hon förstått om Matthes Josephsson; han är inte bara rasande grann, han är en helt egen slags karl.

– Jo, säger hon och rodnar igen. Far lärte mig när han kom hem frå Pømmern. Han va sjuke dä första å örka knappt länger än te avtråde, så då ble ti övver te tocke sôm allri annars blir å.

Matthes säger att det var gott av Elof att lära sin dotter bokstäverna. Han säger att det var berömligt, och fast det var ett ord ingen av de andra någonsin hört så lät det som något väldigt bra.

När det sen blir tal om att Kjersti ska gå till sitt pigställe i Syd

Västerrottna och försöka komma fram innan det skymmer så säger Matthes ifrån. Det är inte att tänka på att Kjersti skulle gå tre fjärdingsväg så sent lidet om aftonen.

– Jag tar fram trillan å selar Tähti.

Och så fick det bli.

Lill-Matthes och Marit har kommit till Doctor Mårten Luthers förklaring av tredje budordet när de blir ensamma i stugan. Marit ska läsa förklaringen till *Hwad är att helga hwiwodagen*, men kommer aldrig längre än till *Det är, att icke allenast afhålla sig ifrån alla werdsliga arbeten ...* Sen får hon börja om.

Tankarna hennes är hos Kjersti och Matthes där de nu sitter tätt ihop på den trånga kuskbocken. Där hon själv suttit intill Matthes ibland och känt hur det darrat kroppen. Men något intresse för henne annat än som lekpiga åt Lill-Matthes har han aldrig visat. Hon förstod nog att han såg henne som inget annat än en barnunge, och hon blev ju varse hur en helt annan lyster kommit över honom sen Kjersti trätt in i huset.

Nu ser hon innanför ögonen hur de två trängs där på trillan, och hon känner ilningar upp efter låren och det hettar och bultar i underlivet. Och så raskt att Lill-Matthes aldrig hinner uppfatta vad som sker, har hon dragit upp kjolarna och tagit pojkens lilla hand och tryckt ner mot sitt sköte. Han hinner känna att busken är sträv och fuktig innan hon lika fort får bort handen och släpper ner sina fållar.

– Jag ber om tillgift Matthes. Jag vet int vad som for i mej, säger hon nu och reser sig. Jag får fål styra med kvällsvarden tess Matthes ä tebaka.

Lill-Matthes sitter andäktigt kvar vid bordet och luktar i smyg på handen.

Gertrud Jönsdotter förklarade det som så att Elof hade blivit åderförkalkad.

Det var riktigt så till vida att den gamle Pommernveteranen glömde bort sig i nuet men varje stund levde om sitt gamla krig. Maran red honom inte längre endast på nätterna utan hela dagarna, och kom det främrat till huset gick han strax och gömde sig på dass där han ändå för det mesta vistades.

Hur illa det blivit visade sig när han skulle skriva kontrakt på legan till torpstället på Svulltjärnshöjden, och Elof med skrällen lysande i ögonen backade från bordet och fåktade och skrek att han aldrig låter sig skrivas ut igen.

Det var en söndag när både Kjersti och Marit var hemmavid, och fortfarande hade Elof ändå små ögonblick av den han en gång var, och under dessa fönster av normalitet lyckades döttrarna locka och pocka och lirka honom att i alla fall skriva på.

Det var också det sista som grenadjären med avsked och underhåll, Elof Jonsson Rättman någonsin skrev. När de kom på sitt nya boställe på höjden ovan Borrsjön försvann de sista resterna av den karl som bara året innan gjort sin 44-åriga hustru med barn, så där stod nu Gertrud i det praktiska ensam med den nyfödde Johan, tioårige Jöns och sjuåringen Olof. Med kon, de fyra fåren och fem hönorna.

Nu hade Gud ändå ordnat det så med geografin att Svulltjärnshöjden låg bara en svalvända från Tiskaretjärn, och Matthes Josephsson lät Marit och Lill-Matthes gå till Gertrud och hjälpa till så ofta det var möjligt, och själv kom han med Tähti till plöjning och harvning och var också med vid höstsådden.

För det stod ju klart att det var svärföräldrarnas väl och ve det ändå handlade om. Att Kjersti blivit på det viset hade hon ännu inte berättat för sin mor, och de hade väl tänkt att raskt ta ut lysning tills de tänkte igen och fann kyrkdörrn reglad.

Det var ju fadern Elof som var Kjerstis giftoman, och att få ho-

nom att presentera ett intyg för prästen, att skriva på ett papper av vilket slag det vara mände, det var inte att tänka på.

Det fick bli trolovning på det gamla viset.

De höll kalaset på Svulltjärnshöjden fast de fick trängas. Att få med Elof till Tiskaretjärn var inte ens något som försöktes, och var inte Elof till städes vid själva trolovningen skulle den inte gillas. Även om han nu kanske inte hade så stort begrepp om vad som skedde.

Men det var förra kökspigan Där Nol i Tiskaretjärn som lagade kalasmaten. Gertrud Andersdotter gjorde det förstås väl och vackert för något annat kände hon inte till, men hon gjorde det inte med glädje. Så hade hon också slutat.

Hon hade gått vid Mickelsmäss i det att hon, som hon sa, skulle bli tvungen ta hand om de gamla hemma i Bjurbäcken. Det må det ha funnits någon sanning i, men skälet var nog det att Gertrud inte kunde förlika sig med tanken att dela köket med en husmor. En som därtill språkade enbart på svenska.

Det hade blivit så mycket svensktal i huset sen jäntungen kom att Matthes ibland glömde bort sig och pratade med pojken på detta onaturliga vis fast de var ensamma. Då fick Gertrud säga ifrån för hon tyckte det var som att häda.

Men nu hade ändå Matthes lockat med flera skilling för att laga festmaten så hon kunde inte stå emot, och i tre dagar hade hon stått där och bakat och kokat och skickat Marit och Lill-Matthes efter än det ena och än det andra.

Så blev det också mycket och så blev det bra.

*

Den andra Gertrud, hon som hette Jönsdotter och var mor till soldatdöttrarna, stelnade till is på köksgolvet den dagen Kjersti slog sig ner på fällbänken och förklarade att hon tänkte gifta sig med Matthes Josephsson. Men samma ton och lätthet i rösten som om hon talat om väven modern satt upp.

– Va ä dä du säger jänta! Har du mistat all sans å vett. Har du blitt aldeles tokiger. Va ä dä för stölligheter som kommer ur truten på dej?

– Matthes kommer å lägger fram dä för far så dä ä allt på rektigt.

– Elof! Vad skulle dä va å tala ve. Dä vet ho fäl lika väl som jag. Va ä dä för tossigheter i håller på mä. Skulle du gå te prästen mä en tröllkär. Å bli mor te en tröllonge.

– Vi gör oss inga bekömringer om detta. Mor ska inte tro på allt ho hör. Dä blir som jag säger. Jag ville bar tal om. Inna Matthes kommer te far.

Gertrud står kvar på samma fläck halvvägs mellan bordet och härden. Den väldiga barmen höjs och sänks, och hon betraktar den förstfödda dottern med mörknande ögon. Hon som sitter där och ser ut som om världen såsom den var bestämd och beskaffad inte bekommer henne det minsta. Som om hon kunde kommendera och bestämma allt efter egen håg, som den värsta patronska utan respekt och levnad efter det fjärde budet.

Sådan hade hon blivit. Och Gertrud visste att det var Elofs och bokstävernas fel. Sen han hade lärt henne läsa i bok, och att hon sen också fått vara med och sätta ihop papper som släkt och grannar kom till Elof med och ville ha skrivna, så hade hon gjort sig föreställningar om sin egen betydelse som inte tillkom folk av hennes slag.

Så det kommer till slut från Gertrud.

– Du ä bar tjuoett år å du ska int gör dej nära föreställningar om att du kan gör som du vill.

När sen Gertrud fick det svårt hade det ju inte gått utan hjälpen från Matthes Josephsson, och inte var Lill-Matthes så likt ett troll heller. Han såg ju ut som en vanlig pojk, fast väldigt liten. Så Gertrud bet i surapeln och fann han sötare än väntat, och visst kunde man tränga ihop sig till trolovningskalas på Svulltjärnstorpet. Visst kunde man det.

*

Elof höll för öronen och rände i väg till avträdet så snart skramlet från skrindan hördes i backen upp mot torpet på Svulltjärnshöjden. Det var något med järnskodda vagnshjul han inte tälde, och det hjälpte inte att ögona hans såg att det var Matthes och Tähti som kom.

Flaket var lastat med laggkärl i varierande ålder och storlek, fulla med mat. Där stod också en mjölkkanne, en öltunna och en brännvinskagge, liksom korgar med allehanda fat och slevar och linnedukar. Längst bak satt Marit och Lill-Matthes och dinglade med bena, och långt nere på vägen kom folket där Där Sö i Tiskarejärn lunkandes.

Det var en lördagseftermiddag i början av november och nordan hade med sig små glesa snöflingor som mest yrde runt och inte hade någon lust att lägga sig på marken. Det hade väl funnits tankar på att lägga plankor över ett par bockar och hålla kalaset på tunet, men

till det blev inte väder och redan innan folket från Tiskaretjärn hade kommit var det trångt i stugan. Gertruds släkt från Granbäckstorp var där, liksom Elofs bror med hustru och en vuxen ogift dotter.

Det var lätt att tacka ja till kalas vid den här tiden på året. Jordarna hade gått till vintervila, säden var för det mesta mald och ännu hade grisen inte slaktats. Det var heller inte så kallt att någon alltid behövde vara hemma och hålla liv i elden.

Ett märkvärdigt gästabud skulle det bli. Skogsfinnar och dalbönder tillsammans! Det var nästan som att de var med om något förbjudet. Och inte hade väl svenskbönderna torts berättat för grannar och vänner att de hade en jänta i släkten som skulle trolovas med en finne. Det skulle komma fram ändå. Tids nog.

Snart står maten på bordet och giriga fingrar sticks ner i byttor och tråg. Där finns förstas fläsklägg och grisfötter och kolbullar, men också harstuvning och kokt höna och ripa. Där ligger surmörten och den rökta abborren och där simmar den kokta gäddan. Kornbröd, rågkakor, smör och sötost är självklart, men det är ändå vid ett väldigt fat vid kortändan av bordet de flesta trängs och väntar på sin tur – att skära av den rökta älgbogen.

Älgtjuren hade Matthes skjutit en tidig morgon samma sommar. Han hade hört det märkliga brölet redan på natten, och först förstås trott att det var en björn som ramlat i fångstgropen vid foten av Atikullen, men inte lät han riktigt som en björn.

Han fick ändå vänta tills det blev mera ljus, för flintlåset var utlånat till en bror i Mangen och det han hade att tillgå var hans fars gamla musköt med hjullås som krävde ljus och nära skotthåll för att begagnas.

Om den bössan sades att Joseph Mattheson fått den efter sin svärmors farfar, Simon Kauttoinen i Ragvaldstjärn, som varit kronosmed i Örebro och fortsatt med sitt bössmide när han slog sig ner på gräsmarksskogen. Den hade nog varit bra för hundra år sen, men nu var musköten gammal och trög.

Förvåningen var stor när det visade sig stå en älg i gropen. En sådan hade Matthes sett bara en gång förut, och det på långt håll, och den här var långt större än han någonsin kunde tro älgar om.

Han hade hela huvet ovan kanten, frustade våldsamt och stångade med de väldiga hornen så jorden yrde, samtidigt som han försökte

sparka sig fri. Fick han hållas skulle han nog snart också ta sig upp ur gropen.

Lill-Matthes hade kommit med fast det inte var meningen, och ställde till med ett väldigt oväsen då han höll det för orätt att skjuta någon som på detta vis var fånge. Alldeles oavsett om det var en älg eller björn.

– Å hur tänker du dej att vi gör iställe? undrade då fadern.

– Vi låter ´n löpa å sen skjuter vi.

– Å hur får vi opp han ur gropa mens han lever?

Något svar hade inte Lill-Matthes och sen small det.

Nu hyllades älggen på ett sätt han nog haft svårt att förutse i livet, och det är nästan som att Gertrud, som trots att maten inte kommer från hennes kök ändå är värdinna, att hon får truga till de andra godsakerna på bordet.

Mitt i all älgskärning får så Kjersti fatt på en ledig bleckmugg och häller i brännvin som hon sen försvinner med. Hon går ut och runt knuten och knackar på dörrn intill vedbon.

– Far! sa hon. Jag har brännvin.

Det är stilla och tyst därinne, men Kjersti står kvar. Så börjar prasslet av en kropp i rörelse och hummanden och harskland och så gläntas det på dassdörren.

– Brännvin! säger Kjersti och sticker in muggen.

När hon kommer tillbaka in i huset är det efterfrågan på ringbyten och handslag, och det är alldeles tydligt att brännvinskaggen varit väl nyttjad under aftonen. Men Kjersti säger bara att *vi vänter litt*, för hon vet ju vad som finns att vänta på. Det står heller inte på förrän Elof står i dörrn med sin mugg och storögt betraktar sin överbefolkade stuga, innan han går raka vägen till kaggen och vrider på tappen.

– Nu, säger Kjersti, nu ska vi ha trolövning.

Och innan Elof vet ordet av är han föst längst fram med alla vägar ut stängda. Så mycket till tal blir det väl inte, och både Kjersti och Matthes fumlar när de skulle byta sina silverringar, men när Matthes hänger sin fästegåva i form av ett silverkors med röda stenar runt halsen om Kjersti blir det jubel, och när de sen tar varandras händer är alla löften för all framtid utfästa.

För deras del är sen den ceremoni inför prästen som så småningom ska stunda en ren formalitet.